

JOLANTA GÓRSKA

 <http://orcid.org/0000-0003-1024-4810>

Katowice

Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej

Fakt, iż podczas drugiej wojny światowej zostały zamknięte polskie szkoły wyższe, spowodował, że polskie życie akademickie zeszło do konspiracji. Pomimo niebezpieczeństw i represji okupantów (niemieckiego i sowieckiego) przez cały czas okupacji szkoły wyższe działały potajemnie. Ogromną rolę odgrywało wówczas nauczanie prawa. W okresie tym prowadzono dyskusje dotyczące przyszłych studiów prawniczych w odrodzonym państwie polskim.

Sytuacja prawa rzymskiego jako dyscypliny naukowej i przedmiotu nauczania w Polsce po zakończeniu drugiej wojny światowej wynikała w znacznej mierze ze zmian społeczno-politycznych, jakie zaszły w tym czasie w naszym kraju. Polska stała się częścią europejskiego systemu komunistycznego pod kierownictwem Związku Sowieckiego.

Radzieckie prawo, które było wzorcem dla socjalistycznego prawa cywilnego, negowało charakterystyczne dla rzymskiego prawa rozróżnienie tego, co publiczne i tego, co prywatne. Fundament prawa prywatnego — własność prywatna — przestał funkcjonować w ustawodawstwie i doktrynie ZSRR¹. W okresie stalinowskim wykształcił się pogląd, iż socjalistyczne prawo cywilne jest całkowicie odmienne od zasad prawnych opartych na prawie rzymskim².

¹ A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2010, s. 220.

² Zob. A. Bosiacki: *Prawo rzymskie w systemach totalitarnych (przypadek ZSRR, Włoch i Niemiec): zarys problematyki*. „*Studia Iuridica*” 1999, T. 37, s. 9—13; A. Lityński: *Lenin a ius privatum*. W: *Leges Sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Red. W. Uruszczyk, P. Świąćicka, A. Kremer. Kraków 2008, s. 263—269.

Społeczeństwo w państwie realnego socjalizmu zostało poddane totalnej kontroli państwowej. Dotyczyło to w szczególności zjawiska własności. Kontrola państwa nad produkcją, jej planowość oraz dystrybucja dóbr poprzez organy państwa, skutkowały tym, że gospodarka postrzegana była jako jedna państwowa organizacja. Przyjmowano utopijne z gruntu założenie, że rezygnacja z indywidualizmu na rzecz kolektywizmu zapewni społeczny dobrobyt. Wprowadzenie planowej gospodarki spowodowało zaburzenie tradycyjnych różnic między publicznym i prywatnym prawem. Zanikły też różnice pomiędzy prawem prywatnym i gospodarczym. Wspomniane ograniczenie prawa prywatnego na rzecz gospodarczego znalazło swój wyraz w programie kształcenia na studiach prawniczych w ZSRR. Kurs prawa cywilnego zastąpiono kursem prawa gospodarczo-administracyjnego. Kładziono nacisk na publiczne regulacje gospodarczych zależności. Prawu prywatnemu poświęcono jedynie kilka ostatnich godzin tego wykładu, co więcej — traktowano je wyłącznie jako przykrą konieczność, którą trzeba zrealizować w związku z tym, że kapitalistyczne stosunki i „burżuazyjna świadomość” nie zostały jeszcze w pełni wyeliminowane³. Zanegowanie fundamentalnych zasad dawnego prawa prywatnego było czymś niespotykanym w całej historii prawa. Właściwie od połowy 1918 r. radzieckie prawo cywilne stało się w istocie prawem publicznym⁴.

Rada Ministrów Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej 12 czerwca 1945 r. podjęła uchwałę, w której zapowiadano, że całkowita unifikacja prawa cywilnego w Polsce nastąpi do 1 kwietnia 1946 r.⁵ Unifikacja prawa cywilnego materialnego miała nastąpić w wyniku wydania 10 dekretów. Były to: Prawo osobowe z dnia 29 sierpnia 1945 r.; Prawo małżeńskie z dnia 25 września 1945 r.; Prawo rodzinne z dnia 22 stycznia 1946 r.; Prawo opiekuńcze z dnia 14 maja 1946 r.; Prawo małżeńskie majątkowe z dnia 29 maja 1946 r.; Prawo spadkowe z dnia 8 października 1946 r.; Prawo rzeczowe z dnia 11 października 1946 r.; Prawo o księgach wieczystych z dnia 11 października 1946 r.; Przepisy ogólne prawa cywilnego z dnia 12 listopada 1946 r. Wraz z tymi dekretami ukazał się też dekret Prawo o aktach stanu cywilnego z dnia 25 września 1945 r.

W literaturze przedmiotu podnosi się sformułowanie zakresu planowanej akcji unifikacyjnej. Dyskusja, jaka wywiązała się w związku z pracami kodyfikacyjnymi, miała istotny wpływ na kształt reformy studiów prawniczych. Zwraca się uwagę, że już brzmienie dwóch pierwszych punktów uchwały — w szczególności pojawienie się w niej słów: „unifikacja i uporządkowanie obowiązującego prawa” jako wyznacznika kierunku prac — skłania do zastanowienia się, na

³ Zob. H.J. Berman: *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. Harvard 1978, s. 45.

⁴ A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSSR 1917—1991...*, s. 198.

⁵ Idem: *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*. W: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*. Warszawa 2000, s. 138.

czym miała polegać owa unifikacja i — przede wszystkim — jaki zakres prawa miała obejmować⁶.

W ciągu 17 miesięcy została dokonana unifikacja prawa cywilnego. Skutkiem tego od 1 stycznia 1947 r. utraciły moc obowiązującą niemal wszystkie przepisy dzielnicowych praw cywilnych⁷. Uchwała wskazywała, że przedsięwzięciem unifikacji miało kierować Ministerstwo Sprawiedliwości. W połowie 1945 r. utworzyło ono następujące działy: Biuro Personalne oraz Departamenty: Ustawodawczy, Organizacyjno-Administracyjny, Szkolenia Zawodów Prawniczych i Popularyzacji Prawa, Nadzoru Sądowego, Nadzoru Prokuratorskiego, Wydział Karny, Kancelaria Ogólna, Rejestr Skazanych oraz Redakcja „Dziennika Ustaw RP”⁸. Prace unifikacyjne nadzorował Departament Ustawodawczy. Kierował nim wówczas Stefan Bancercz. Departament składał się z następujących Wydziałów: Prawa Cywilnego, Karnego, Państwowego, Administracyjnego i Międzynarodowego. Departamentowi podlegała ponadto biblioteka, redakcja „Dziennika Ustaw RP” i „Dziennika Urzędowego”⁹.

Innym organem zaangażowanym w prace była Komisja Prawnicza, którą utworzył Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego na mocy uchwały z dnia 18 września 1944 r.¹⁰. Wspomniana uchwała postanawiała, że po przesłaniu projektów do Komisji Prawniczej, miały one być zatwierdzane i kierowane do parlamentu. Wątpliwość budzi zagadnienie, czy zadanie Komisji polegało wyłącznie na zatwierdzeniu projektu, czy też mogła ona uczestniczyć w tworzeniu nowego prawa poprzez dyskusje i wnoszenie poprawek. Funkcjonujące przepisy nie precyzowały w sposób dostateczny trybu ustawodawczego. Pozostawało niedookreślone, kto przygotowywał projekty oraz jaka była w tym rola Komisji Opiniodawczej. Przecież jej zadaniem było ustalanie wytycznych jednolitego ustawodawstwa polskiego. Z brzmienia przepisów ciężko było wywnioskować, czy Komisja Opiniodawcza przesyłała wytyczne autorom projektów, czy też wskazywała, kiedy należało wystąpić o opinię. Nie był także sprecyzowany kształt Komisji. Tryb prac nad unifikacją prawa był określony w sposób bardzo ogólny i niejasny¹¹.

W pierwszym etapie procesu legislacyjnego zasadnicza rola miała przypaść Komisji Opiniodawczej. Wynikało to m.in. z tego, że wielokrotnie przywoływana

⁶ Zob. A.A. Kozioł: *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945—1946*. W: „Z Dziejów Prawa”. Cz. 7. Katowice 2005, s. 176.

⁷ S. Grodziski: *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919—1947)*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1—4, s. 26.

⁸ H. Świątkowski: *Prace i zamierzenia Ministerstwa Sprawiedliwości*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 1, s. 2.

⁹ S. Bancercz: *Dwa lata prac ustawodawczych*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7, s. 20.

¹⁰ Statut Komisji Prawniczej. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół 285 Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie [dalej: AAN, 285 MS], sygn. 5600, s. 1—2.

¹¹ A.A. Kozioł: *Organizacja prac nad prawem cywilnym...*, s. 179.

tu uchwała postanawiała, że jej zadaniem było ustalanie wytycznych kształtowania jednolitego ustawodawstwa polskiego¹².

Z ożywioną reakcją spotkały się tezy w sprawie prawa małżeńskiego majątkowego. Ministerstwo Sprawiedliwości również tym razem, wysyłając zaproszenia, dołączyło do nich tezy społeczno-polityczne. Obradujący zdecydowanie skrytykowali plany wprowadzenia do przyszłego prawa ustawowej rozdzielności majątku. Aleksander Wolter np. stwierdził, że cała dyskusja była prowadzona z punktu widzenia interesów kobiet, a nie rodziny i wypowiedział się za ministerialnym projektem¹³. Komisja Opiniodawcza zebrała się 29 marca 1946 r., aby omówić projekt prawa spadkowego¹⁴.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że Komisja Opiniodawcza nie cieszyła się uznaniem wszystkich instytucji. Była krytykowana m.in. przez Wydział Prac Parlamentarnych¹⁵. W literaturze przedmiotu podnosi się, iż Rola Komisji Opiniodawczej jako organu ustalającego podstawowe założenia polskiego ustawodawstwa była w praktyce znikoma¹⁶. Domniemywać można, że tezy przyszłego prawa ustalane były w niewielkim gronie Ministerstwa Sprawiedliwości, najprawdopodobniej przy aktywnym udziale samego ministra. Wydaje się, że intencją Ministerstwa Sprawiedliwości było raczej zapoznanie z tezami, wychwycenie potencjalnych błędów, a nie wspólne ustalanie wytycznych.

Komisja Kodyfikacyjna opracowała projekty poszczególnych działów prawa cywilnego. Projekty prawa spadkowego nadesłali Jan Gwiazdomorski, Czesław Tabęcki, adwokat Edward Grabowski. W pracach uczestniczył również Kazimierz Przybyłowski¹⁷. Projekt prawa rzeczowego opracował Stefan Grzybowski. Ten właśnie projekt został opublikowany w czasopiśmie „Państwo i Prawo”. Okazało się jednak, że Ministerstwo publicznie odcięło się od jego zasadniczych tez. Szczególnym osiągnięciem S. Grzybowskiego było określenie granic prawa własności klauzulą generalną. Idea ta jednak nie znalazła uznania wśród ówczesnych decydentów.

Nad prawem małżeńskim majątkowym pracowali sędzia Sądu Najwyższego Kazimierz Rakowiecki oraz Eugeniusz Moszyński. Ten pierwszy wysunął pro-

¹² Protokół posiedzenia Komisji Opiniodawczej w sprawie omówienia zasad projektu Prawa o stosunkach rodziców i dzieci. AAN, 285 MS, sygn. 2239, s. 1.

¹³ Ibidem, s. 193—194.

¹⁴ Pismo Dyrektora Departamentu Ustawodawczego Ministerstwa Sprawiedliwości Stefana Banczerza. AAN, 285 MS, sygn. 4432, s. 281; Posiedzenie Komisji Opiniodawczej z dnia 29.03.1946 r. w sprawie projektu prawa spadkowego. AAN, 285 MS, sygn. 4432, s. 284.

¹⁵ Pismo z dnia 17.08.1946 r. Wydziału Prac Parlamentarnych Biura Prezydiального Krajowej Rady Narodowej do Ministra Sprawiedliwości Henryka Świątkowskiego. AAN, 285 MS, sygn. 1, s. 212.

¹⁶ Zob. np. A. Ohanowicz: *Unifikacja i reforma prawa cywilnego*. „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1959, z. 3; S. Grodziski: *Prace nad kodyfikacją...*, s. 28; A. Lityński: *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*. W: *Prawo wczoraj i dziś...*, s. 139.

¹⁷ A.A. Kozioł: *Organizacja prac nad prawem cywilnym...*, s. 182.

pozycje ustanowienia księgi rządów małżeńskich, w których byłyby ujawnione: ustanowienie przez małżonków któregośkolwiek rządu umownego, a także zamiana tego rządu na inny rząd umowny lub na rząd powszechny, oraz ustanowienie rządu przymusowego¹⁸. Nawiasem mówiąc, rozwiązanie to nie przyjęło się dotychczas w polskim prawie.

Znawcy przedmiotu zwracali uwagę, że omawiana reforma prawa cywilnego nie miała charakteru kodyfikacji. Podkreślano zarówno brak zwartego, harmonijnego systemu formalno-prawnego, jak i też fakt, że regulacja ta nie miała oparcia w realizowanych konsekwentnie założeniach ogólnych¹⁹.

Na przełomie lat 1946 i 1947 zorganizowano wiele uroczystości z okazji unifikacji prawa. Uczestniczyli w nich przedstawiciele najwyższych władz państwowych z przewodniczącym Krajowej Rady Narodowej Bolesławem Bierutem oraz premierem Edwardem Osóbką-Morawskim na czele. Wręczono czołowym legislatorom wysokie odznaczenia państwowe²⁰. Warte uwagi jest jednak to, iż w trakcie owych uroczystości nie wspomniano w ogóle o ewentualnej kodyfikacji prawa cywilnego. W okolicznościowym przemówieniu 15 grudnia 1946 r. minister Henryk Świątkowski oświadczył, że najbliższe zamierzenia resortu związane są z reformą sądownictwa powszechnego²¹.

W zeszycie „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego” ukazał się artykuł Jana Wasilkowskiego, który był jednym z głównych twórców zunifikowanego prawa. Wydaje się, że można uznać tę wypowiedź za swoisty program prac nad mającą nastąpić kodyfikacją prawa cywilnego²². Autor zauważył na wstępie, iż kodeks zobowiązań oraz dekrety unifikacyjne nie mogą być uważane za — jak to ujął — „kodeks cywilny polski”. Decydowały o tym nie względy formalne, ale fakt, że przepisy nowego prawa nie stanowiły uporządkowanej, harmonijnej całości. J. Wasilkowski opowiedział się za koniecznością szybkiej kodyfikacji. Jego zdaniem jednak jej zakres powinien ograniczać się wyłącznie do strony technicznej nowego prawodawstwa. Jego celem powinno bowiem być „wyłącznie wprowadzenie systematycznego układu materii, usunięcie błędów i sprzeczności, wypełnienie istotnych luk oraz nadanie poszczególnym tekstom jednolitej szaty zewnętrznej (poprawki terminologiczne, stylistyczne, zachowanie określonej proporcji przy formułowaniu tekstów)”²³.

¹⁸ Ibidem, s. 183.

¹⁹ W. Czachórski: *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*. „Studia Prawnicze” 1970, z. 26—27.

²⁰ *Z okazji zakończenia unifikacji prawa cywilnego (akademia)*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2, s. 19. W tym samym numerze: *Uroczystości unifikacyjne*, s. 85.

²¹ H. Świątkowski: *Prawo w służbie narodu*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2, s. 10.

²² J. Wasilkowski: *Zagadnienie kodyfikacji jednolitego prawa cywilnego*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2, s. 62—64.

²³ Ibidem, s. 62.

J. Wasilkowski uważał jednak, że kodyfikacja „tu i teraz”, której celem byłoby merytoryczne udoskonalenie nowego prawa, byłaby błędem. Jego zdaniem dekrety z lat 1945—1946 powinny zostać poddane swoistej „próbie życia”. Chodziło mu w tym przypadku o praktykę sądową i pozasądową. Potencjalną zmianę norm zunifikowanego prawa dopuszczał wyłącznie jako „zło konieczne”. Sądził natomiast, że kodyfikacja mogła uwzględniać normy konkretyzujące. Nie przesądzał, jak długo trwałoby opracowanie nowego kodeksu. Prace jednak powinny rozpocząć się jak najszybciej²⁴.

Jeżeli chodzi o zakres przyszłego kodeksu, to J. Wasilkowski był zdania, że można by włączyć do projektowanej kodyfikacji przepisy o prawie na dobrach niematerialnych oraz przepisy prawa prywatnego międzynarodowego. Równocześnie uważał, że powinno się wyłączyć z kodeksu normy prawa pracy (znajdowały się one w kodeksie zobowiązań). Ostateczny układ projektowanego kodeksu musiał być poprzedzony rozstrzygnięciem zasadniczej kwestii ewentualnego wydzielenia części ogólnej lub też ograniczenia się do krótkiego tytułu wstępnego. Porządek pozostałych ksiąg był zdaniem J. Wasilkowskiego oczywisty. Jego propozycja co do kształtu przyszłego kodeksu przedstawiała się następująco: część ogólna, prawo rodzinne (łącznie z prawem opiekuńczym), prawo spadkowe, zobowiązania, prawo rzeczowe. W przypadku gdyby włączono do kodeksu przepisy o prawach na dobrach niematerialnych, to wówczas należałoby umieścić je w odrębnej księdze²⁵.

Minister sprawiedliwości H. Świątkowski 18 lutego 1947 r. wydał zarządzenie o powołaniu Komisji do opracowania jednolitego polskiego kodeksu cywilnego²⁶. Prawdopodobnie na początku 1947 r., na najwyższym szczeblu ówczesnych władz, podjęta została decyzja o stworzeniu kodeksu cywilnego, który byłby oparty na tekstach dekretów unifikacyjnych. Oznaczało to, że z góry wykluczono dokonywanie szerszej pomyślanych zmian w zunifikowanym prawie. Wzmiankowane zarządzenie postanawiało, że projekt kodeksu powinien być oparty na dekretach unifikacyjnych oraz na oficjalnych uzasadnieniach im towarzyszących. Przewodniczącym Komisji miał zostać Minister Sprawiedliwości²⁷.

Zwrócić należy uwagę, że w pracach nad kodyfikacją prawa cywilnego przyjęto całkowicie odmienne rozwiązania organizacyjne niż w procesie unifikacji tegoż prawa. Nadano pracom wyższą rangę, poprzez sam fakt powołania Komisji oraz sformalizowanie jej prac. Zrezygnowano przy okazji z dalszego istnienia

²⁴ Ibidem, s. 63.

²⁵ Ibidem, s. 64.

²⁶ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18.02.1947 r. AAN, 285 MS, sygn. 2390, k. 4.

²⁷ P. Fiedorczyk: *O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r.* „Miscellanea Historico-Iuridica” 2006, T. 4, s. 113.

Komisji Opiniodawczej Unifikacji Prawa, która była organem mającym na celu zapewnienie społecznej konsultacji projektów²⁸.

Utworzenie Komisji do opracowania kodeksu cywilnego pozwala na zwrócenie uwagi co do jej ewentualnych podobieństw do przedwojennej Komisji Kodyfikacyjnej. Nie dotyczą one, rzecz jasna, ani pozycji ustrojowej, ani struktury. Elementem zbliżonym wydaje się natomiast tryb prac zawarty w regulaminach obrad. Ostatni (czwarty z kolei) regulamin obrad Komisji Kodyfikacyjnej, obowiązujący od 1933 r., upraszczał znacznie dotychczasową procedurę prac²⁹.

Wart podkreślenia jest fakt, że zastosowane w 1947 r. rozwiązania dotyczące referentów i koreferentów, trzy czytania projektu oraz konsultacja projektu w środowiskach fachowych po pierwszym czytaniu znalazły się najpierw w ostatnim regulaminie obrad Komisji Kodyfikacyjnej³⁰. Podobieństwo to jest o tyle wytłumaczalne, że twórcą projektu regulaminu z 1947 r. był J. Wasilkowski, członek przedwojennej Komisji Kodyfikacyjnej³¹. Dyskusja w Komisji toczyła się w znacznej mierze wokół tez ogłoszonych przez J. Wasilkowskiego, które były w zasadzie powtórzeniem koncepcji zawartych w omawianym artykule z „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego”.

Prace Komisji zakończyły się jednak niczym. W przyspieszonym tempie trwało przekształcenie się państwa polskiego na modłę narzuconego wzoru komunistycznego ustroju radzieckiego. Projekt kodeksu cywilnego z 1948 r. nie odpowiadał tym zasadom i dlatego nie został skierowany na drogę legislacyjną. Mimo to w 1950 r. przeprowadzono częściową reformę prawa cywilnego, uchwalając dwie ustawy: 1) Przepisy ogólne prawa cywilnego i 2) Kodeks rodzinny. W obu tych ustawach znać już było wpływ radzieckiej doktryny prawniczej³².

Swoistą egzemplifikacją omawianego tematu może być analiza prac nad kodeksem rodzinnym³³. Prace nad prawem rodzinnym w projektowanym kodeksie cywilnym toczyły się zgodnie z regulaminem oraz ustaleniami przyjętymi na pierwszym posiedzeniu komisji. Jan Witecki, który był referentem tej części kodeksu, opracował projekt księgi II, która miała objąć prawo małżeńskie osobowe, prawo małżeńskie majątkowe oraz prawo o stosunkach rodziców i dzieci³⁴.

²⁸ Ibidem, s. 116.

²⁹ *Regulamin Komisji Kodyfikacyjnej uchwalony w dniu 19 grudnia 1932, obowiązujący od dnia 1 stycznia 1933*. W: *Komisja Kodyfikacyjna. Dział Ogólny. Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej za czas od 1 czerwca 1932 do 31 maja 1934*. Warszawa 1934, z. 16, s. 43—50.

³⁰ Ibidem.

³¹ P. Fiedorczyk: *O początkach prac...*, s. 116.

³² Z. Radwański: *Kodyfikacja prawa cywilnego*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, z. 2, s. 132.

³³ Problem ten omówił szeroko w swej monografii P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945—1964)*. Białystok 2014.

³⁴ Księga II. Prawo rodzinne. I projekt. AAN, 285 MS, sygn. 2231, k. 25—96.

Po opracowaniu osobowego prawa małżeńskiego, natychmiast rozpoczęto prace nad majątkowymi ustrojami małżeńskimi. Po półtora roku od rozpoczęcia prac opracowany został projekt prawa rodzinnego. Działo to się przy czynnym udziale czynnika politycznego, jakim była obecność ministra H. Świątkowskiego. Merytorycznie zaś główną rolę odgrywał J. Wasilkowski. Był on redaktorem wszystkich przyjmowanych przez Komisję projektów³⁵.

Skonstruowane w ten sposób projekty prawa rodzinnego i prawa opiekuńczego znalazły się ostatecznie w jednej księdze kodeksu pod nazwą Prawo rodzinne i opiekuńcze. Zmiana w stosunku do sytuacji powstałej w wyniku dekretów unifikacyjnych polegała na tym, że termin „prawo rodzinne” obejmował odtąd nie tylko stosunki prawne między rodzicami a dziećmi (pokrewieństwo i powinowactwo), lecz całość prawa, określanego w przeszłości jako „familijne”³⁶.

Księga II projektowanego kodeksu liczyła 309 artykułów i była podzielona na trzy tytuły: Prawo małżeńskie; Pokrewieństwo i powinowactwo; Opieka i kuratela. Nawiązywano tu do szwajcarskiego kodeksu cywilnego³⁷. Zmiana nastąpiła w tytule pierwszym. Nie wyodrębniono prawa małżeńskiego majątkowego, jak czynił to dekret unifikacyjny z 1946 r. Włączono je natomiast do ogólnego tytułu Prawo małżeńskie, obejmującego zarówno prawo małżeńskie osobowe, jak i majątkowe. Dotychczasowe przepisy zawarte w dekretach zostały w wyniku tego rozłączone poprzez umieszczenie części z nich w dziale I: „Małżeństwo”, z pozostałych zaś utworzono odrębny dział prawa małżeńskiego, obejmującego tylko ustroje majątkowe.

Nowe usystematyzowanie materii ustawowej zostało uzasadnione tym, że niepodobna jest — jak twierdził jeden z członków Komisji — dokonać *iudicium finium regundorum* między małżeńskimi prawami i obowiązkami natury majątkowej i niemajątkowej³⁸. Brak możliwości takiego ścisłego rozdzielenia stał się przyczyną umieszczenia tych przepisów wspólnie w jednym z rozdziałów. Taki zabieg spowodował utworzenie działu regulującego wyłącznie małżeńskie ustroje majątkowe. Nawiązywano w ten sposób do kodeksu szwajcarskiego, a odrzucono wcześniej stosowane rozwiązanie rodem z *Bürgerliches Gesetzbuch*³⁹. Oparte ono było na konstrukcji wyodrębnionego małżeńskiego prawa majątkowego. Taki zabieg spowodował, że materię prawną, regulowaną dotąd czterema dekretami, umieszczono w trzech tytułach jednej księgi. Było to efektem rezygnacji z konstrukcji małżeńskiego prawa majątkowego⁴⁰.

³⁵ P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 176.

³⁶ S. Szer: *Projekt kodeksu cywilnego. Małżeństwo*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 6, s. 3.

³⁷ P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 177.

³⁸ *Ibidem*, s. 39.

³⁹ *Bürgerliches Gesetzbuch* — ogólnoniemiecki kodeks cywilny.

⁴⁰ P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 178.

Projekt przewidywał systematykę przepisów w zakresie prawa małżeńskiego osobowego różniącą się od przyjętej w charakteryzowanym uprzednio dekreście. Porządek regulacji w dekrecie wyglądał następująco: zaręczyny, zawarcie związku małżeńskiego, prawa i obowiązki małżonków, unieważnienie, rozwód. Projekt natomiast przewidywał: zawarcie małżeństwa (art. 135—153), unieważnienie małżeństwa (art. 154—170), prawa i obowiązki małżonków (art. 171—182), rozwód (art. 183—196), stosunek do przepisów wyznaniowych (art. 197—198), zaręczyny (art. 199—202)⁴¹.

Przepisy odnoszące się do zawarcia małżeństwa zostały skonstruowane odmiennie w stosunku do obowiązującego dekretu. Zrezygnowano z przedstawienia w jednej normie wszystkich przesłanek ważności zawarcia małżeństwa. Uznano przejście tego przepisu z dekretu za zbędne z uwagi na to, że inne przepisy precyzują poszczególne przesłanki ważności, nie ma w związku z tym potrzeby ich powtarzać. Było to przyczyną m.in. tego, że nie zamieszczono normy stanowiącej, że małżeństwo jest związkiem osób różnej płci. W projekcie przyjęto, że nie może zawrzeć małżeństwa osoba małoletnia, jednakże z ważnych powodów sąd mógł zezwolić na zawarcie małżeństwa małoletniemu, który ukończył 15 lat (art. 135). Uznano, że małżeństwo z osobą młodszą niż piętnastoletnia rodzi poważne zastrzeżenia natury obyczajowej. Przywołano na tę okoliczność normę art. 203 kodeksu karnego, wyznaczającego tę samą granicę przy sankcji karnej za czyn nierządny z małoletnim⁴².

Projekt, podobnie jak obowiązujące wówczas prawo małżeńskie, podkreślał wyraźnie świecki charakter instytucji małżeństwa. Minister H. Świątkowski mówił: „Sprawa świeckiej formy małżeństwa musi być wyraźnie postawiona. Czynią to nawet konstytucje wielu państw, jak Jugosławii, Bułgarii, Albanii i innych”⁴³.

Władze kładły nacisk, by w kodeksie znalazł się przepis mówiący o uroczystej formie aktu zawarcia małżeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w art. 148 projektu, gdzie była mowa o publicznej i uroczystej ceremonii przed urzędnikiem stanu cywilnego. Inne proponowane zmiany miały polegać na dodaniu przepisu art. 141 § 2, który stwierdzał, że „związek, który nie został zawarty przed urzędnikiem stanu cywilnego, nie jest małżeństwem w rozumieniu ustawy”. Należy dodać, że przepis ten nie wprowadzał zmiany do istniejącego stanu prawnego. Regulacja ta miała sprzyjać utrwalaniu w społeczeństwie świadomości, iż śluby kościelne nie wywołują skutków prawnych⁴⁴.

⁴¹ L. Domański: *Uwagi do projektu prawa małżeńskiego osobowego*. „Przegląd Notarialny” 1948, T. 2, z. 11—12, s. 383.

⁴² P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 179.

⁴³ Protokół posiedzenia Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w dniu 17.02.1948 r. AAN, 285 MS, sygn. 2380, k. 8.

⁴⁴ P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego na tle stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w Polsce*. W: *Cuius regio, eius religio?* Red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska. Lublin 2006, s. 423.

Istotne znaczenie w procesie utrwalania świeckiej formy małżeństwa miał projektowany art. 198. Postanawiał on, że osobom, które nie zawarły małżeństwa według przepisów kodeksu, nie wolno zawrzeć małżeństwa wyznaniowego. Przepis ten został wprowadzony na polecenie ministra H. Świątkowskiego⁴⁵. *Ratio legis* tego przepisu polegało na dążeniu do zapobieżenia ujemnym skutkom nie rejestracji małżeństwa, wśród których należy wymienić: faktyczną bigamię, nieistnienie obowiązku alimentacyjnego, praw do spadku, czy też traktowanie dzieci jako pozamałżeńskich⁴⁶.

W projekcie umieszczono przepisy nakazujące każdemu, kto posiadał informację o przeszkodzie do zawarcia małżeństwa, doniesienie o niej urzędnikowi stanu cywilnego. Urzędnik miał obowiązek zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może być zawarte (art. 146—147). Nietrudno zauważyć, że projektowane przepisy były rodzajem świeckich zapowiedzi, podkreślano przy tym oczywiście, że podobne uregulowania funkcjonują w ZSRR⁴⁷.

Ważnym elementem projektowanego prawa małżeńskiego był problem rozwodu. Zgodnie z art. 183 projektu sąd orzekał go w sytuacji, gdy nastąpił trwały i zupełny rozkład pożycia, spowodowany jedną z pięciu wymienionych w tym artykule przyczyn. Zadaniem sądu było ustalenie, czy przyczyny te nie zostały spowodowane przez tego z małżonków, który wystąpił z żądaniem rozwodu. Konieczne było także ustalenie przesłanki negatywnej, tzn. na zgodny wniosek rozwód był niedopuszczalny, jeżeli prowadziłyby do krzywdy małoletnich dzieci obojga małżonków (art. 186)⁴⁸.

Projekt przewidywał w art. 185 możliwość uzyskania rozwodu w sytuacji, gdy małżonkowie żyli co najmniej od pięciu lat w całkowitym rozłączeniu, a okoliczności wykluczały prawdopodobieństwo, że pożycie małżonków może zostać przywrócone; z tym że z żądaniem rozwodu nie mógł wystąpić małżonek ponoszący wyłączną winę rozłączenia (zasada rekryminacji). Wyjątek stanowiła sytuacja, gdy drugi małżonek odmawiał powrotu do wspólnego pożycia, a przyczyna rozłączenia ustała. Także w tym przypadku konieczne było spełnienie przesłanki negatywnej, tzn. niedopuszczenie do krzywdy niepełnoletnich dzieci. Projektowana regulacja ułatwiała więc możliwość uzyskania rozwodu po minimum pięcioletniej separacji faktycznej, nie wykluczając zarazem rozwodu, jeżeli żaden z małżonków nie ponosił winy za rozkład pożycia. Przyjęcie zasady rekryminacji oznaczało, że utrzymywanie małżeństw faktycznie nieistniejących prowadzi do społecznie niepożądanych skutków. Z tej przyczyny wyłączono jej stosowanie w sytuacji, gdy małżonek, który nie ponosił odpowiedzialności za rozkład, odmawiał powrotu do wspólnego pożycia. Ukształtowanie przepisów

⁴⁵ Protokół posiedzenia Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w dniu 23.02.1948 r. AAN, 285 MS, sygn. 2380, k. 37.

⁴⁶ P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego na tle stosunków...*, s. 425.

⁴⁷ Idem: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 183.

⁴⁸ Ibidem, s. 48.

w taki sposób umożliwiało w praktyce orzeczenie rozwodu na zgodny wniosek stron po upływie pięciu lat separacji⁴⁹.

Ministerstwo podkreślało w uzasadnieniu prac nad projektem kodeksu rodzinnego, że małżeństwo jako instytucja społeczna pozostaje w kręgu zainteresowania państwa i prawa stanowionego przez to państwo. Zwracano uwagę, że instytucje społeczne, w tym małżeństwo, powinny realizować potrzeby państwa. „Niezgodność praw, jakie rządzą formacjami społecznymi, z prawem konstytucyjnym i państwowym, w konsekwencji osłabia państwo i dlatego jego interes, będący najwyższym dobrem w społeczeństwie, wymaga, aby wszelki związek społeczny był podporządkowany tym naczelnym zasadom, na jakich opiera się ustrój państwa” — stwierdzano w uzasadnieniu. Następnie projektodawcy podkreślali, że małżeństwo powinno odgrywać ważną rolę w wypełnianiu zadań nakładanych przez państwo na obywateli, którzy „muszą świadczyć obowiązek pracy i obowiązek krwi. [...] Małżeństwo musi być ponadto w ręku państwa środkiem w kierunku należytego wychowania obywateli”⁵⁰. Odrzucano zdecydowanie religijną koncepcję nierozzerwalności węzła małżeńskiego, stwierdzając, że prowadzi ona do skutków ujemnych społecznie. Twierdzono w związku z tym, że rozwód jest „złem koniecznym, który w oznaczonych wypadkach musi być wyrzeczony”⁵¹.

Prace nad kodeksem rodzinnym postępowały szybko, w znacznej mierze dlatego, że polityczna presja wykluczała prowadzenie dłuższych sporów doktrynalnych. Jako wzorcowe traktowano rozwiązania radzieckie. Dodać można, że prace prowadzone były w ścisłej współpracy z władzami czechosłowackimi⁵². Przyjmując, że do zasad radzieckiego prawa rodzinnego można zaliczyć: laickość, monogamię, równouprawnienie małżonków i dzieci pozamałżeńskich, majątkową małżeńską wspólnotę ustawową, to wszystkie te zasady zostały zawarte w polsko-czechosłowackim kodeksie rodzinnym, obowiązującym w Polsce od 1950 r.⁵³.

Unifikacja prawa cywilnego była niewątpliwie koniecznością. Był to proces złożony, wymagający zaangażowania organów państwa, wysiłku intelektualnego prawników oraz — co charakterystyczne dla tworzącego się wówczas systemu społeczno-politycznego — czynnika społecznego. Jak już wspomniano, procesem unifikacji miało kierować Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Komisje: Prawnicza i Opiniodawcza. Problem polegał na tym, że nie określono dokładnie ich roli w tym procesie. Nie był też jasno sprecyzowany ich kształt organizacyjny. Prowadziło to do częstych spięć, konfliktów i przede wszystkim — chaosu

⁴⁹ Ibidem, s. 54.

⁵⁰ Cyt. za: P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego na tle stosunków...*, s. 427.

⁵¹ Ibidem.

⁵² P. Fiedorczyk: *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 192.

⁵³ Ibidem.

kompetencyjnego. Daje się też zauważyć zamęt informacyjny. W ważnych dyskusjach nad projektami prawa pomijano samych projektodawców, jednocześnie angażując związki zawodowe, organizacje społeczne, prasę. To ostatnie można uznać za swoiste *signum temporis*.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
zespół 285 Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie, sygn. 1, 2231, 2239, 2380, 2390, 4432, 5600.

Literatura

- Bancerz S.: *Dwa lata prac ustawodawczych*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7.
- Berman H.J.: *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. Harvard 1978.
- Bosiacki A.: *Prawo rzymskie w systemach totalitarnych (przypadek ZSRR, Włoch i Niemiec): zarys problematyki*. „Studia Iuridica” 1999, T. 37.
- Czachórski W.: *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*. „Studia Prawnicze” 1970, z. 26—27.
- Domański L.: *Uwagi do projektu prawa małżeńskiego osobowego*. „Przegląd Notarialny” 1948, T. 2, z. 11—12.
- Fiedorczyk P.: *O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r.* „Miscellanea Historico-Iuridica” 2006, T. 4.
- Fiedorczyk P.: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego na tle stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w Polsce*. W: *Cuius regio, eius religio?* Red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska. Lublin 2006.
- Fiedorczyk P.: *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945—1964)*. Białystok 2014.
- Grodziski S.: *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919—1947)*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1—4.
- Kozioł A.A.: *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945—1946*. W: „Z Dziejów Prawa”. Cz. 7. Katowice 2005.
- Lityński A.: *Lenin a ius privatum*. W: *Leges Sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Red. W. Uruszczak, P. Świąćcicka, A. Kremer. Kraków 2008.

- Lityński A.: *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*. W: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*. Warszawa 2000.
- Lityński A.: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2010.
- Ohanowicz A.: *Unifikacja i reforma prawa cywilnego*. „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1959, z. 3.
- Radwański Z.: *Kodyfikacja prawa cywilnego*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, z. 2.
- Regulamin Komisji Kodyfikacyjnej uchwalony w dniu 19 grudnia 1932, obowiązujący od dnia 1 stycznia 1933*. W: *Komisja Kodyfikacyjna. Dział Ogólny. Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej za czas od 1 czerwca 1932 do 31 maja 1934*. Warszawa 1934, z. 16.
- Szer S.: *Projekt kodeksu cywilnego. Małżeństwo*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 6.
- Świątkowski H.: *Prace i zamierzenia Ministerstwa Sprawiedliwości*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 1.
- Świątkowski H.: *Prawo w służbie narodu*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2.
- Uroczystości unifikacyjne*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2.
- Wasiłkowski J.: *Zagadnienie kodyfikacji jednolitego prawa cywilnego*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2.
- Z okazji zakończenia unifikacji prawa cywilnego (akademia)*. „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1—2.

Jolanta Górka

Arbeiten an der Rechtskodifizierung und -vereinheitlichung in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg

Schlüsselwörter: Kodifizierung, Vereinheitlichung, Zivilrecht, Privatrecht

Zusammenfassung: Der vorliegende Artikel widmet sich der Thematik der Arbeiten an der Kodifizierung und Vereinheitlichung des polnischen Rechts während des Zweiten Weltkriegs. Dargestellt wird die Situation des römischen Rechts als Wissenschaftsdisziplin und Unterrichtsgegenstand in Polen nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs, was zum großen Teil auf die sozialpolitischen Veränderungen zurückzuführen war, die zu dieser Zeit in unserem Land stattfanden. Das sowjetische Recht, das ein Modell für das sozialistische Zivilrecht war, negierte die für das römische Recht charakteristische Unterscheidung zwischen dem, was öffentlich und dem, was privat war. Die Verneinung der Grundprinzipien des alten Privatrechts war in der gesamten Rechtsgeschichte einzigartig. Seit Mitte 1918 wurde das sowjetische Zivilrecht eigentlich zum öffentlichen Recht. Der Vereinheitlichungsprozess war zwar ein komplexer Prozess, der die Einbeziehung staatlicher Organe und die intellektuelle Anstrengung von Anwälten erforderte, aber ein Muss. Die Folge der Vereinheitlichung des Zivilrechts war der Verlust der Rechtskraft von fast allen Bezirksbestimmungen der Zivilrechte.

The works on the codification and unification of law in Poland after World War II

Keywords: codification, unification, civil law, private law

Summary: The present article is devoted to the subject of works on the codification and unification of law in Poland during World War II. It discusses the situation of Roman law as a scientific discipline and an academic subject in Poland after the end of World War II, which was largely due to the social and political changes that took place in our country at that time. Soviet law, which was a model for socialist civil law, negated the distinction between what was public and what was private, which was characteristic of Roman law. Negating the fundamental principles of the former private law was something unprecedented in the entire history of law. In fact, from mid-1918 Soviet civil law became public law. The process of unification, although complex and requiring the involvement of state authorities and the intellectual effort of lawyers, was a necessity. The process of unification of civil law resulted in the invalidation of almost all district civil law provisions.